

ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ НАВИЧОК УЧНІВ ЯК СОЦІАЛЬНА Й ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

LEADERSHIP SKILLS FORMATION AS A SOCIAL AND PEDAGOGICAL PROBLEM

Визначено, що роль лідерства істотно зростає, а об'єктивна суспільна потреба в лідерах стає все більш відчутною через низку таких обставин, як ускладнення суспільного буття, підвищення освітньо-культурного й професійно-кваліфікаційного рівня широких верств населення, розуміння ролі лідера й суспільної потреби в ньому; у суспільній свідомості відбувається переосмислення сутності й значення так званих одвічних, або загальнолюдських, цінностей, складні протилежно спрямовані процеси атомізації й консолідації суспільства посилюють потребу в лідерах, здатних певним чином впорядковувати їх і визначати чіткі орієнтири суспільного розвитку.

Здійснено аналіз теоретичних досліджень поняття лідерства. Лідерство ми розглядаємо як соціально-психологічний феномен внутрішнього розвитку групи, який характеризує відносини домінування й підпорядкування в групі. Відповідно, лідер – це особистість, за якою всі інші члени групи визнають право брати на себе найбільш відповідальні рішення, що зачіпають їхні інтереси й визначають напрям і характер діяльності всієї групи.

Лідерські якості – це узагальнені властивості лідера створювати нове бачення розв'язання проблеми, успішно впливати на послідовників у досягненні цілей групою або організацією.

Ефективному лідеру характерні такі якості: високий рівень розвитку емоційного інтелекту, здатність переконувати, талант установалення позитивних відносин у соціально-психологічній групі й великому колективі, здатність впливати на поведінку об'єктів управління.

Навичка – це здатність здійснювати певну діяльність, сформована шляхом повторення й доведення до автоматизму.

Необхідними навичками для лідера є: емоційний інтелект, емпатія; медіаграмотність, інформаційна гігієна; усвідомлення, вміння управляти увагою; екологічне мислення; критичне мислення й уміння знаходити нестандартні рішення; кооперативність, уміння розв'язувати нестандартні задачі в кооперації; здатність учитися, обирати власні стратегії для навчання.

Ключові слова: лідерство, лідер, лідерські навички, лідерські якості, формування лідерських навичок учнів, заклад освіти.

Nowadays the role of leadership is increasing significantly, and the objective social need for leaders is becoming more and more noticeable due to a number of circumstances: the complication of social life, raising of the educational, cultural and professional levels of the wide range of population, understanding of the leader's role and the public need for one; in the public consciousness is occurring the rethinking process of the essence and meaning of the so-called eternal, or common human values; the complex oppositely directed processes of atomization and consolidation of society increase the need for leaders that can organize it and define clear guideline of social development.

Not only should modern school provide students with certain knowledge and skills, but also cultivate a socially adapted and socially active personality who will be successful in life after graduation.

We consider leadership as a socio-psychological phenomenon of the group's internal development, which characterizes the relationships of dominance and subordination within the group. Accordingly, a leader is a personality with the recognized by which all other group members right to make the most responsible decisions that affect their interests and determine the direction and nature of the activity of the entire group.

Leadership is a generic leader's ability to create a new vision for solving a problem, and successfully influence followers in pursuing by a group or organization the set goals.

An effective leader is characterized by the following qualities: high level of development of emotional intelligence, ability to persuade, talent of establishing positive relationships in a social-psychological group and large team, ability to influence the behavior of their members as management objects.

A skill is the ability to perform certain activities, formed by repetition, and bringing to automatism. Necessary skills for a leader are: emotional intelligence, empathy; media literacy, information hygiene; awareness, ability to manage attention; environmental thinking; critical thinking and ability to find non-standard solutions; collaboration, ability to solve non-standard tasks in cooperation; the ability to learn, to choose their own strategies for learning.

Key words: leadership, leadership skills, leadership qualities, leadership skills formation, educational institution

УДК 370.35.91

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2019.21.1-47>

Єрмак Т.М.,

аспірант

Інституту педагогіки

Національної академії

педагогічних наук України,

директор

Навчально-виховного комплексу –

ліцею № 157 м. Києва

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Однією з тенденцій сучасного суспільства є невизначеність, яка вимагає від людини швидких змін у житті й діяльності в умовах виникнення нових проблем або несподіваних обставин. Тобто умови життя кожної людини характеризують як умови невизначеності, що стимулюють прийняття самостійних рішень, вибору навчальної стратегії й поведінки, способу життя, розуміння

цінностей, сенсу всього, що відбувається у світі, розуміння своїх можливостей і способів реалізації себе в житті. Ситуація невизначеності вимагає від сучасної людини життєвого, особистісного й професійного самовизначення, уміння розв'язувати соціальні й професійні проблеми. Прагнення підвищувати рівень своєї освіти й професіоналізму впродовж всього життя [4, с. 3]. В умовах постійних змін, які відбуваються в суспільстві, люди також потребують особливих навичок, які формують

здорову самооцінку, підвищують їхню стресостійкість, допомагають у досягненні цілей. У суспільстві змінюється роль освіти. Учень сьогодні готується жити в мінливому світі. Отже, головна навичка, яку він має сформувавати, – здатність самостійно й ініціативно розв'язувати проблеми, з якими він стикатиметься в майбутньому. Сучасне життя ставить перед молоддю завдання, які вимагають активного включення в соціальні відносини, у взаємодію з людьми й соціальними інститутами в економічній, політичній і духовній сферах.

У сучасних умовах лідерство підносить людське бачення на рівень ширшого світогляду, робить діяльність людини ефективнішою, формує особистість, що здатна досягти великих результатів з допомогою своїх неординарних здібностей. Роль лідерства – удосконалити внутрішню управлінську структуру стосунків у групі, організації, забезпечити постійний рух уперед для досягнення найкращих результатів, корисних як для суспільства, так і для країни загалом.

Сьогодні роль лідерства істотно зростає, а об'єктивна суспільна потреба в лідерах стає все більш відчутною через низку таких обставин:

- ускладнення суспільного буття, пов'язане з його загальною демократизацією, впливом глобалізаційних процесів, розвитком цифрових технологій і становленням інноваційного типу світового розвитку, істотно позначається як на потребах у лідерах, так і на характері самого лідера;

- підвищення освітньо-культурного й професійно-кваліфікаційного рівня широких верств населення сприяє глибшому розумінню людьми своєї гідності, індивідуальних і суспільних цінностей, а також новому ставленню до особистості лідера та його ролі в суспільному розвитку;

- розуміння ролі лідера й суспільної потреби в ньому висуває нові, підвищені вимоги до його суспільно значущих особистісних рис і якостей;

- сьогодні в суспільній свідомості відбувається переосмислення сутності й значення так званих одвічних, або загальнолюдських, цінностей, і в цих процесах істотна роль належить сприйняттю людьми лідера й переконливості його впливу на них;

- складні, протилежно спрямовані процеси атомізації та консолідації суспільства посилюють потребу в лідерах, здатних певним чином впорядковувати їх та визначати чіткі орієнтири суспільного розвитку [11].

Лідерство виникає як природна реакція на об'єктивну потребу суспільства в такій своєрідній організаційній і регулятивній інституції. Тому для розуміння природи й сутності лідерства його слід розглядати саме в контексті суспільних потреб.

Пізнання феномену лідерства є необхідним і для організації освітнього процесу в закладі освіти, цілеспрямованого розвитку необхідних

професійно й соціально значущих особистісних рис і якостей здобувачів освіти.

Сьогодні школа є не лише частиною демократичного суспільства – вона має важливе значення для майбутнього, визначаючи, якою буде демократія. Якщо ми хочемо, щоб усі в школі були ефективними громадянами суспільства, демократичні цінності мають інтегруватися в кожний аспект шкільного життя. Головною метою демократичної освіти є виховання сучасного громадянина та його підготовка до життя й діяльності в демократичному суспільстві. Сучасна школа не лише має надати учням певні знання, вміння й навички, а й виховати соціально адаптовану та громадсько активну особистість, яка після закінчення школи буде успішною в житті. Саме в школі учні мають отримати знання, що надалі дадуть їм змогу орієнтуватися в розмаїтому середовищі та робити правильний вибір, тому що вже в шкільному віці формується їхній громадянський світогляд. Та лише теоретичних знань недостатньо для формування в учнів активної громадянської позиції. Мікросередовище всередині школи необхідно узгодити з реальною дійсністю навколо школи [14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях вітчизняних учених (Д. Алфімов, Р. Кричевський, В. Ковальчук, Б. Паригін, А. Петровський, О. Романовський, Л. Уманський, А. Лутошкін, С. Максименко, Ф. Хміль, О. Чернишов та інші) висвітлені питання формування лідерських якостей особистості.

Серед закордонних дослідників значний внесок зробили праці К. Берда, Е. Богардуса, М. Вебера, В. Врума, Ф. Гальтона, П. Друкера, Л. Картера, К. Левіна, Р. Лорда, Р. Стогділла, С. Сміта, Д. Крюгера, Ф. Тейлора, А. Файоля, Ф. Фідлера, Д. Філіпса, Р. Хаурса, Г. Хоуманса та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри те що проблемі лідерства присвячено багато наукових праць, питання формування лідерських навичок учнів дослідженні недостатньо.

Мета статті. Визначення потреб у формуванні лідерських навичок учнів і виокремлення їх переліку.

Виклад основного матеріалу. Лідерство – це соціально-психологічне явище, яке виникає й реалізується тільки в соціальному середовищі. Скрізь, де формується група, виникає лідерство [7, с. 67].

У психолого-педагогічній літературі лідерство розглядається як відносини домінування й підпорядкування, впливу й спрямування, субординації, імперативності в системі міжособистісних відносин в групі; як здатність приймати відповідальні рішення, переконувати інших людей прагнути певних цілей, визначати ціннісне поле розвитку; як процес мобілізації послідовників на досягнення результату у вибраному напрямі і як прийоми, що

допомагають привести послідовників до досягнення результату [3, с. 78–81].

Лідерство – це соціально-психологічний феномен внутрішнього розвитку групи, який характеризує відносини домінування й підпорядкування в групі [12, с. 186]. Це один з процесів організації й управління малою соціальною групою.

Термін «лідер» (від англ. leader) означає «ватажок, провідний керівник, той, що йде попереду, стоїть на чолі». «Лідерство» (від англ. leadership) трактується як «стан, обов'язки, діяльність лідера; першість у чому-небудь, перевершеність в якійсь сфері» [12, с. 186].

А. Кузьмінський та В. Омеляненко визначають, що лідер – це член колективу, який у важливих ситуаціях здатний помітно впливати на поведінку членів колективу, виявляти ініціативу в діях, брати на себе відповідальність за діяльність колективу [6, с. 305].

Лідер – це особистість, за якою всі інші члени групи визнають право брати на себе найбільш відповідальні рішення, що зачіпають їхні інтереси й визначають напрям і характер діяльності всієї групи [12].

У багатьох теоріях лідерство розглядається як процес організації міжособистісних відносин в групі, а лідер – як суб'єкт управління цим процесом. Допускається можливість навчання лідерству, досвід лідерської поведінки можна формувати, в тому числі в модельованих ситуаціях, розвиваючи тим самим відповідні лідерські якості, актуальні в сучасних умовах. Лідерство можна уявити як сферу взаємодії. Лідерство не стільки особистісний, скільки міжособистісний феномен. Важливе завдання лідера полягає в побудові міцних робочих відносин з іншими людьми. Лідерство засноване на неформальному впливі лідера. Лідер має вплив на послідовників, але цей ресурс впливу має виражений особистісний компонент (а не просто формальний, посадовий). Безглуздо говорити просто про ефективного або неефективного лідера, треба також говорити про лідера, який може бути ефективним в одній ситуації й не ефективним в іншій. Щоб збільшити організаційну й групову ефективність, необхідно навчитися не тільки найбільш ефективно готувати лідерів, а й створювати організаційне оточення, в якому лідер зможе добре працювати (теорія Фідлера) [10, с. 210]. У цьому, на нашу думку, полягає завдання закладів освіти.

Розглядаючи поняття «лідерські якості», ми погоджуємось з Д. Алфімовим, який вважає, що це узагальнені властивості лідера щодо створення нового бачення розв'язання проблеми успішно впливати на послідовників у досягненні групою або організацією цілей. Також автор зазначає, що «ефективний лідер» – це особистість, яка має значний вплив на думку й поведінку членів групи

та яка планує, організовує, контролює діяльність підлеглих задля виконання завдань, поставлених перед групою, передаючи їм своє бачення майбутнього й допомагаючи адаптуватися до нового [1, с. 50].

Невіддільною частиною лідерства є спілкування. По суті в такому контексті це означає здатність передавати інформацію іншим з метою отримання бажаного й реального ефекту. З цього погляду лідер розглядається як дієвий комунікатор [8].

Лідер, який повідомляє інформацію, повинен не просто говорити; своїми словами він має викликати в людях ентузіазм. Йому не потрібно передавати їм власну енергію, він повинен вивільнити ту, що прихована в них. Для здійснення всіх цих функцій необхідні знання, вміння й навички ефективного лідерства, одним з елементів якого можуть бути соціальні комунікації.

Таким чином, ми розглядаємо лідерство як форму ефективної комунікації між суб'єктом управління та його об'єктом.

Ефективному лідеру характерні такі якості: високий рівень розвитку емоційного інтелекту, здатність переконувати, талант установалення позитивних відносин у соціально-психологічній групі й великому колективі, здатність впливати на поведінку об'єктів управління [15].

У науковій літературі зустрічаються різні визначення поняття «навичка». Проведений аналіз допоміг узагальнити дефініцію. Навичка – це здатність здійснювати певну діяльність, сформована шляхом повторення й доведення до автоматизму. Коли навичка добре сформована, людина виконує певні дії легко, автоматично, не замислюючись, зосереджуючись на чомусь іншому, а не на дії. Часто замість терміну «навичка» для опису здібностей людини використовується термін «компетенція».

Компетенція – це комплексна характеристика готовності людини застосовувати отримані знання, вміння й особистісні якості в житті або професійній діяльності. В англійській мові термін skill означає здатність виконати завдання з визначеним результатом. Це визначення ширше, ніж звичне нам значення слова «навичка», і в деяких випадках наближається до значення слова «компетенція». Слово skill є в назві міжнародного руху WorldSkills і широко використовується під час обговорення вимог до фахівців.

Навичка перебуває в місці перетинання знання, уміння й прагнення. Для утворення навички необхідні всі три компоненти. Пропоновані навички – не набір розрізнених, не пов'язаних між собою формул налаштованості на успіх. Перебуваючи у згоді з природними законами розвитку, вони забезпечують постійний, послідовний, комплексний підхід до підвищення індивідуальної й колективної

продуктивності, сприяють нашому поступальному руху в безперервному рості зрілості – від залежності до незалежності й далі до взаємозалежності [13].

Лідерські навички мають бути адресовані кожному ключовому елементу, що складає проблемний простір лідера, який містить такі елементи:

– *особистісні навички*, що мають відношення до того, як лідер поводить себе в тій або іншій конкретній ситуації; особистісні навички допомагають лідеру вибирати або конструювати найбільш відповідні для ситуації стани, установки тощо; у певному сенсі особистісні навички є процесом, в якому лідер керує сам собою;

– *навички відносин*, тобто здатність розуміти людей, мотивувати їх і взаємодіяти з ними; вони є результатом здатності приєднатися до моделі світу іншої людини, установити контакт і направити її на усвідомлення проблем і задач; оскільки лідер повинен досягти свого бачення й виконати свою місію шляхом впливу на інших людей, навички відносин є одним з найбільш істотних аспектів лідерства;

– *навички стратегічного мислення* необхідні для того, щоб визначити специфічні цілі й задачі; стратегічне мислення включає здатність визначити бажаний стан, оцінити й потім установити найбільш відповідну послідовність проміжних станів, необхідних для досягнення бажаного стану; ключовим елементом є визначення того, які оператори й операції виявляться найбільш ефективними й будуть найкраще сприяти рухові з наявного стану в напрямку бажаного;

– *навички системного мислення* використовуються, щоб визначити й зрозуміти проблемний простір, в якому буде діяти лідер, його оточення; вони є основою ефективного розв'язання проблем і здатності створити команду, що добре функціонує; здатність мислити системно, практично й конкретно є найбільш значущим показником зрілості лідера [2].

Після проведеного аналізу постає проблема формування в умовах сучасної школи тісно пов'язаних з навичками для майбутнього таких лідерських навичок:

- емоційний інтелект, емпатія;
- медіаграмотність, інформаційна гігієна, усвідомлення, вміння управляти увагою;
- екологічне мислення;
- критичне мислення і вміння знаходити нестандартні рішення;
- кооперативність, вміння розв'язувати нестандартні задачі в кооперації;
- здатність учитися, вибирати власні стратегії для навчання.

Однією важливою якістю лідера в сучасних і, головне, в майбутніх умовах життя є допитливість і прагнення до розвитку. Якщо лідер прагне зберегти свій статус протягом тривалого часу, він

зобов'язаний постійно вчитися, осягати особливості поведінки й мотивації представників інших культур і використовувати набуті знання задля досягнення поставленої мети.

Завдання школи – створити середовище, яке сприятиме розвитку лідерських навичок учнів і їхнього творчого потенціалу, самореалізації особистості, формуватиме готовність до особистісного самовдосконалення, забезпечуватиме реалізацію співтворчості в межах гуманістичної парадигми. Ефективність і стабільність такого середовища буде підвищуватися, якщо воно утворить єдиний інтегративний простір, що складається з різних мікросередовищ, упродовж тривалого періоду [5].

Висновки. Сьогодні існує постійна висока потреба суспільства й окремих соціальних організацій у пошуку й відборі успішних лідерів.

Мобільність, ініціативність, здатність генерувати й сприймати новації в житті та навколишньому світі роблять молодь стратегічним ресурсом країни. Тому в закладах освіти необхідно розробити цілеспрямовану систему роботи з розвитку й активізації лідерського потенціалу молоді. Головними завданнями такої роботи є: навчити молоду людину проявляти, розвивати базові лідерські якості й грамотно застосовувати свій лідерський потенціал; удосконалювати вміння й навички володіння харизматичним впливом, принципами гнучкості, основними технологіями самомотивації й управління.

В сучасному світі освіта має бути спрямована не тільки на передачу знань, а й на формування навичок та підтримку учня в його становленні як особистості та повноцінного автора свого життя.

Перспективи подальших розвідок будуть сфокусовані на побудову системи розвитку лідерських навичок учнів закладу загальної середньої освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Алфімов Д.В. Зміст феномену «лідерські якості особистості». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. / голова ред. ради А.О. Монаєнко. 2010. Вип. 11 (64). С. 44–51.
2. Ділтс Р. НЛП: навички ефективного лідерства. СПб., 2002. 25 с.
3. Іванова В.В. Проблеми лідерства в колективі дітей дошкільного віку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2014. Вип. 32. С. 78–81.
4. Ковальчук В.І. Тенденції інноваційного розвитку сучасної школи в Україні. *Імідж сучасного педагога*. 2015. № 7. С. 3–6.
5. Ковальчук В.І. Створення сприятливого навчального середовища : тренінги / за заг. ред. В. Ковальчука. Київ : Шкільний світ, 2011. 128 с.
6. Кузьмінський А.І., Омеляненко А.І. Педагогіка у запитаннях і відповідях : навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 311 с.

7. Логунова М.М. Соціально-психологічні аспекти управлінської діяльності. Київ, 2006. 256 с.

8. Марков В.Н. Личностно-профессиональный потенциал кадров управления: психолого-педагогическая оценка и оптимизация : автореф. дис. ... д-ра психол. наук. Москва, 2004. 56 с.

9. Петровський А.В., Ярошевський М.Г. Психологія: підручник. 2-ге видан. Стереотип. Москва : Академія, 2000. 512 с.

10. Платонов, Ю.П. Психологические феномены поведения персонала в группах и организациях : в 2 т. Санкт-Петербург : Речь, 2007. Т. 1. 416 с.

11. Пономарьов О.С. Феномен лідерства як об'єкт дослідження філософії управління. URL: [http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-](http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/22977/1/Ponomariov_Fenomen_2015.pdf?fbclid=IwAR1rkIBA3i-CHvUpUz_csHcW2zB1Hx6N1a8P22N1g9wv9k5sFUgcm-q_c1k)

[Press/22977/1/Ponomariov_Fenomen_2015.pdf?fbclid=IwAR1rkIBA3i-CHvUpUz_csHcW2zB1Hx6N1a8P22N1g9wv9k5sFUgcm-q_c1k](http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/22977/1/Ponomariov_Fenomen_2015.pdf?fbclid=IwAR1rkIBA3i-CHvUpUz_csHcW2zB1Hx6N1a8P22N1g9wv9k5sFUgcm-q_c1k).

12. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О.М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 423 с.

13. Романовський О.Г. Михайличенко В.Є. Філософія досягнення успіху. Психологічний аспект : підручник. Харків : НТУ ХПІ, 2007. 592 с.

14. Ткаченко Л.М., Ковальчук В.І. Стандарти громадсько-активної школи: лідерство : навчально-методичний посібник / під заг. ред. Л.І. Даниленко. Київ : Плянди, 2014. 56 с.

15. Юрасов И. Свой и чужой, или Лидерство как коммуникативная способность. *Управление персоналом*. 2006. № 8. С. 32–36.